

**“Thai Bondages: Power, Kindness, and Chulalongkorn Greatness
in Memory”: Analytical Discourse on Slavery in Thai Society**

**“ทาสไท(ย): อำนาจ ความกรุณา และปิยมหาราชในภาพจำ”:
วาทกรรมวิเคราะห์ว่าด้วยเรื่องทาสในสังคมไทย**

Chanan Mekmok

ชัญญ์ เมฆทมอก

Faculty of Arts, Silpakorn University, Thailand

Reviewer

e-mail: chanan_lenin@hotmail.com

ญาณีณี ไทยวัฒน์. (2566). *ทาสไท(ย): อำนาจ ความกรุณา และปิยมหาราชในภาพจำ*. กรุงเทพฯ: มติชน. 288 หน้า.

Phaithayawat, Yaninie. (2023). *Thai Bondages: Power, Kindness, and Chulalongkorn Greatness in Memory*. Bangkok: Matichon. 288 pages.

งานวิชาการว่าด้วยเรื่องทาสในสังคมไทยมีมาอย่างต่อเนื่องและมีงานศึกษาในหลากหลายแง่มุม โดยส่วนใหญ่จะเป็นแนวประวัติศาสตร์กระแสหลักกับฝั่งกระแสรองตอบโต้กันไปมา เช่นในงานคลาสสิกของ Sukpanich (2013), Bhumisak (2018), Rapeebhat (1984) หรืองานของ Susayan (2009) และงานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งที่พยายามแสดงให้เห็นมิติทางสังคมวัฒนธรรมของทาสในสังคมไทยว่ามีลักษณะอย่างไร มีธรรมชาติการดำรงอยู่อย่างไร รวมถึงการเป็นส่วนหนึ่งในโครงสร้างของสังคมไทยโบราณอย่างไร นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนมาถึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นช่วงเวลาสำคัญที่มีการประกาศยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงาน ในปี 2448 ซึ่งเป็นที่รับรู้ว่าเป็นหนึ่งในพระราชกรณียกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระปิยมหาราช เนื่องจากการเป็นนักแสดงให้เห็นว่าสยามได้มีการเลิกทาสอย่างเป็นทางการและเป็นหมุดหมายสำคัญของการแสดงความทันสมัยในสายตาชาวตะวันตก

งานศึกษาจำนวนมากได้แสดงให้เห็นแง่มุมต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ของทาสมาพอสมควรแล้ว แต่ก็พบว่า งานศึกษายังมีข้อจำกัดในวงวิชาการอยู่บางประการที่ขาดหายไป นั่นคือ การศึกษาที่พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดว่าด้วยเรื่องทาสในสังคมไทยว่ามีพัฒนาการมาอย่างไรในแต่ละยุค ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของหนังสือเล่มนี้ของอาจารย์ภูวนิธิ โดยหนังสือเล่มนี้ได้ช่วยชี้ชวนให้เห็นว่างานศึกษาเกี่ยวกับทาส (ในฐานะ concept) ในสังคมไทยแทบไม่มีการศึกษาในเชิงวาทกรรมวิเคราะห์ (discourse analysis) ตามแนวคิดของ Michel Foucault นักประวัติศาสตร์ความคิดมาก่อน โดยวิธีการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับการมองว่าความคิดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งมีความหมายขึ้นมาแตกต่างกันไปในแต่ละยุค ขึ้นอยู่กับว่าความหมายดังกล่าวถูกกำหนดหรือประกอบสร้างขึ้นมาจากอะไร มาจากแหล่งใด ใครเป็นผู้กำหนดหลักการหรือใครคือผู้มีอำนาจในช่วงเวลานั้นที่จะจำกัดความเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวผ่านข้อเขียน คำพูด หรือปฏิบัติการต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลา

Foucault เสนอว่าวาทกรรม คือ โครงสร้างที่กำหนดคำพูดทั้งหลายในเรื่องของความเป็นจริงที่จะคอยกำกับว่าอะไรเป็นจริงหรือไม่เป็น เป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดสร้างความหมายและความเป็นไปได้ในการพูดถึงความเป็นจริงดังกล่าว ในแง่นี้วาทกรรมจึงมีเรื่องของอำนาจมาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ อาจารย์ภูวนิธิใช้วิธีการศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์ในลักษณะเดียวกับที่ Foucault ใช้ศึกษาในช่วงที่ Foucault ทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง *Madness and Civilization* (1988) ที่ Foucault ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องความบ้ามีที่มาที่ไม่คงที่ เกิดจากความบังเอิญหรือยถากรรม (Arbitrary) และผันแปร เปลี่ยนรูป (Mutation หรือ Transformation) ไปตามยุคสมัยต่าง ๆ โดยยุคหนึ่งมีความหมายหนึ่ง อีกยุคหนึ่งกลับมีอีกความหมาย เขาพบว่าในยุคกลางของยุโรป วาทกรรมเกี่ยวกับความบ้า คือ กระบวนทัศน์เชิงศีลธรรมและคุณธรรมแบบศาสนาคริสต์ ในช่วงนั้นความบ้าถูกมองด้วยสายตาที่ก้าวร้าว อยู่ในสภาพที่เป็นอันตรายและน่าสยดสยอง บังคับถึงชะตากรรมของมนุษย์ที่อ่อนแอ ในมิตินี้ความเพ้อฝัน ภาพลวงตา คนบ้ายังถูกถือเป็นส่วนหนึ่งซึ่งไม่แยกขาดไปจากมวลมนุษยหรือความเป็นเหตุเป็นผล ในช่วงนี้มีการจับคนบ้าใส่เรือปล่อยไปตามลำน้ำ เรือที่เรียกกันว่า Ship of fools เพื่อกำจัดคนเหล่านั้นให้ออกไปจากสังคมปกติ

ในช่วงกลางศตวรรษที่ 17 ความคิดเรื่องความบ้าเปลี่ยนแปลงไปและปรากฏในพื้นที่ที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งล้วนแล้วแต่ปฏิเสธการดำรงอยู่ของความบ้าที่ไม่สามารถมีพื้นที่ในโลกของเหตุผลได้ และอาจมีเหตุผลมาจากปัจจัยวิกฤติเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้น ทำให้มีการนำเอากลไกการจำกัดบริเวณ (confinement) มาใช้ ซึ่ง Foucault ถือว่าหมุดหมายที่สำคัญคือช่วงปี 1656-1794 ที่ได้มีการก่อตั้งของ Hospital General กับสถานกักกันคนบ้าที่ Bicetre โดย Pinel Hospital General ไม่ใช่โรงพยาบาล แต่เป็นลูกผสมระหว่างคุกกับที่ทำงาน ซึ่งใช้ควบคุมคนหลายประเภท เช่น อาชญากร คนจน คนว่างงาน ฯลฯ วาทกรรมในช่วงเวลานี้เกี่ยวเนื่องกับการก่อตั้งของค่านิยมของชนชั้นกรรมาชีพ คือ พ่อค้า นายทุน นายธนาคาร ซึ่งสื่อเจ้าถึงอำนาจทางการเมืองในภายหลัง เช่น การกักกันเพื่อ “สร้างงาน” ให้กับคน เพื่อให้คนได้ทำงาน และเพื่อสร้าง “ความรุ่งเรืองมั่งคั่งของทุกคน” ในช่วงนี้จึงมีการตรวจสอบจับกุมคนบ้าเพื่อเข้าสถานกักกันขนาดใหญ่

ในช่วงศตวรรษที่ 19 คนจน คนว่างงาน ไม่ถูกกักกันอีกต่อไป แต่ถูกปล่อยตัวกลับเข้าสังคมเพื่อประกอบอาชีพ แต่คนบ้ายังคงถูกแยกออกมากักกันในโรงพยาบาลบ้าหรือสถานพยาบาลเฉพาะ (asylum) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางการแพทย์และการพัฒนาแนวคิดมนุษยนิยม นอกจากนั้นวิธีปฏิบัติต่อคนบ้า ได้แก่ การเน้นระเบียบวินัย และการลงโทษเพื่อให้เชื่อเป็นการทำลายความเป็นมนุษย์ให้หายไป และในศตวรรษที่ 20 ความบ้าถูกนิยามว่าเป็น ความเจ็บป่วยทางกาย ต้องได้รับการบำบัดที่โรงพยาบาล (Chantavanich, 2008 : 281)

ในวงวิชาการไทยมีการนำความคิดของ Foucault มาใช้กันอย่างแพร่หลาย ตลอด 3 ทศวรรษที่ผ่านมาหลังมรณกรรมของเขา ดังจะเห็นการประยุกต์ใช้แนวคิดสามเหลี่ยมแห่งอำนาจ triangle of power ของ Foucault คือ sovereignty, governmentality, และ discipline เราจะพบงานศึกษาจำนวนหนึ่ง เช่น การศึกษาวาทกรรมความงาม, วาทกรรมความบ้า, และวาทกรรมความจน แต่ในแง่ของการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) แบบจริงจังกลับพบได้น้อยมาก

หนังสือเรื่องทาส(ไทย) เล่มนี้จะไม่ได้อธิบายแนวคิดวาทกรรมมากนัก อาจเนื่องด้วยเป็นการปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์มาเป็นหนังสือจึงต้องเน้นความกระชับ เข้าถึงผู้อ่านได้ง่าย และต้องการเน้นวิเคราะห์ข้อมูลเป็นหลัก ผ่านข้อมูลชั้นต้นจำนวนมากในแต่ละยุคที่ผู้เขียนไปสืบค้นแล้วนำมาใช้เป็นหลักฐานเพื่อสร้างคำอธิบายต่อปรากฏการณ์เกี่ยวกับความคิดว่าด้วยเรื่อง "ทาส" โดยเมื่อก้าวถึงทาสในสังคมไทยมักจะมีจุดอ้างอิงสำคัญกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะทรงเป็นผู้ที่เลิกทาส และการเลิกทาสนั้นถูกรับรู้ที่สำคัญที่สุดในสมัยของพระองค์ (พรบ. ทาส 1 เมษายน 2448) ทั้งที่ในสมัยพระองค์มีอีกหลายพระราชกรณียกิจที่ทรงทำให้มากมาย แต่สุดท้ายการเลิกทาสกลับสำคัญที่สุด และถูกผลิตซ้ำให้อยู่ในความทรง

จำของผู้คนมากที่สุดด้วย เหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้การเลิกทาสนั้นสำคัญก็คือว่าเวลานั้น ในหลายประเทศมีการเลิกทาสเพื่อพัฒนาสังคมให้เป็นสมัยใหม่ เช่น อเมริกา รัสเซีย และอังกฤษ ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่มองว่าชีวิตทาสสุดแสนจะไร้หนทาง นำเสรีภาพต่างจากในสังคมไทยที่ทาสดูประหนึ่งว่าเป็นไพร่ที่ใช้ชีวิตแสนสบาย ไม่ได้ยากลำบากที่เราเข้าใจในแบบตะวันตก การไม่มีทาสแสดงถึงความเจริญของชาติ (civilized) ภาพจำเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงถูกยกขึ้นมาเป็นวาทกรรมหลักในสังคมไทยมาโดยตลอด

จากการศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทยพบว่า ความสนใจต่อเรื่องทาสไทยปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในสยามไม่ยอมรับการมีทาส พร้อมกับถกเถียงในหนังสือพิมพ์ว่าสยามไม่ควรใช้ทาส เพราะการมีทาสเป็นสัญลักษณ์ของความไม่เจริญของชาติเหล่านั้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏวาทกรรมโต้ตอบกันระหว่างกลุ่มที่ต้องการเลิกทาสกับกลุ่มที่ยอมรับการมีทาส ฝ่ายรัชกาลที่ 5 และพระบรมวงศานุวงศ์บางส่วนทรงสนับสนุนให้สังคมสยามเลิกทาสเพื่อความเจริญของประเทศ ส่วนกลุ่มที่มีแนวคิดให้ดำรงระบบทาสคือกลุ่มคนที่จำเป็นต้องขายตัวเป็นทาสเพราะความขาดเงินทองและกลุ่มคนที่เคยชินกับการใช้แรงงานทาสในการสร้างประโยชน์ให้ตัวเอง อย่างไรก็ตาม ข้อถกเถียงระหว่าง 2 กลุ่มสิ้นสุดลงเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงประกาศเลิกทาส

อีกทั้งคำอธิบายและปฏิบัติการต่าง ๆ เกี่ยวกับวาทกรรมเรื่องการเลิกทาสมีความเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดทุกยุคทุกสมัย ในช่วงแรกการเลิกทาสถูกมองว่าเป็นเรื่องของการทำงาน "อภัยทาน" ของ รัชกาลที่ 5 มีการจัดขบวนเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจของพระองค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 โดยเฉพาะมีการวาดภาพการเลิกทาสเป็นฉากสำคัญที่พระที่นั่งอนันตสมาคม และกำหนดให้วันสวรรคตของรัชกาลที่ 5 เป็น "วันปิยมหาราช" และประกาศเป็นวันหยุดราชการ ต่อมาหลังการปฏิวัติ 2475 การเลิกทาสถูกตีความใหม่ว่าเป็นการทำให้คนไทยกลายเป็นพลเมืองที่มีอิสระเสรีภาพสอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ คือ ประชาธิปไตย มีการยกเลิกวันปิยมหาราชเป็นวันหยุดราชการ มีการผลิตงานเขียนเกี่ยวกับทาสในระบอบเก่าว่าเป็นการกดขี่ข่มเหงขูดรีดของนักคิดหัวก้าวหน้า อย่างจิตร ภูมิศักดิ์ หรือสรรพ์ รังษฤษฏี ฯลฯ ต่อมาในยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (สมัยที่ 2 พ.ศ. 2491 ถึง พ.ศ. 2500) มีการรื้อฟื้นความสำคัญของระบอบกษัตริย์เพื่อใช้ในการเป็นฐานกำลังสำหรับการทำทาสกับฝ่ายตรงข้าม ด้วยการนำเอาวันสำคัญ ๆ และพระราชพิธีสำคัญ ๆ กลับมาทั้งหมด มาถึงยุคพลเอกเปรมก็ยังคงดำเนินรอยตามกระแสที่อยู่ อีกทั้งแบบเรียนต่าง ๆ ก็พยายามเขียนไปตามขนบนี้เช่นกัน

จนกระทั่งถึงสมัย 2520-2530 หนังสือเล่มนี้แสดงให้เห็นว่า คนในสังคมไทยนับแต่ภายหลังการเลิกทาสใน พ.ศ. 2418 เป็นต้นมาเป็นการเข้าใจที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมกระแสหลักที่เน้นประเด็นเทิดพระเกียรติพระราชกรณียกิจเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 วาทกรรมกระแสหลักดังกล่าวถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำในหลากหลายรูปแบบ แต่ความเข้าใจสภาพชีวิตทาสและระบบทาสไทยจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กลับไม่ค่อยได้รับความสนใจจากผู้คนในสังคมไทย ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะงานวิชาการที่ศึกษาเรื่องทาสและระบบทาสไทยหรืออาจเรียกว่างานที่สร้างวาทกรรมทาสไทยกระแสรอง ไม่ได้เผยแพร่ไปสู่คนส่วนใหญ่ในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมองว่าการเลิกทาสเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ต้องการผลักดันคนออกจากระบบไพร่และทาสเพื่อให้ไปเป็นแรงงานอิสระมากขึ้นในสังคมที่เริ่มเป็นระบบทุนนิยม

นอกเหนือจากนั้น กลุ่มผู้สร้างวาทกรรมทาสไทยที่สนับสนุนพระราชกรณียกิจเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 ทั้งชนชั้นนักวิชาการ นักเขียนวรรณกรรม นักเขียนสารคดีประวัติศาสตร์ และนักแต่งหนังสือเรียน มีพื้นที่นำเสนอในสังคมมากกว่ากลุ่มผู้อธิบายเรื่องทาสและระบบทาสไทยกระแสรอง ด้วยเหตุที่ตัวบทของพวกเขาเหล่านั้นสอดคล้องไปกับอุดมการณ์รัฐไทยในหลายยุคหลายสมัย และเข้ากันได้ดีกับแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักที่เน้นการยกพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางในคำอธิบาย โดยพบว่าแบบเรียนช่วงหลัง 2530 มักให้ความสำคัญกับการเลิกทาส ถึงขนาดมีตัวละครสมมติขึ้นมาเพื่อส่งเสริมสะท้อนผู้เรียนว่าเป็นพระมหากษัตริย์คุณเพียงใดที่มีการเลิกทาส เช่น ในช่วงเวลาดังกล่าวมีการสร้างพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งที่จังหวัดนครปฐม เน้นองค์ประกอบเกี่ยวกับการเลิกทาสอย่างมากเช่นกัน ชนบัตรต่าง ๆ หรือเหรียญที่ระลึกในช่วง 100 ปี การเลิกทาส ก็ผลิตซ้ำความคิดเรื่องนี้นั่นเช่นเดียวกัน อีกทั้งยังมีลัทธิพิธีบูชาเสด็จพ่อ ร.5 (Eosewong, 1993) หรือนิยายเรื่อง "นางทาส" และ "ลูกทาส" ที่ผลิตซ้ำและรองรับวาทกรรมดังกล่าวอีกด้วย

ดังนั้น วาทกรรมทาสไทยกระแสหลักจึงดำรงอยู่อย่างมั่นคงในสังคมไทย จนกว่าบริบทอำนาจทางการเมืองไทยจะเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยที่ไม่เน้นเพียงเรื่องราวของผู้ปกครอง แต่หันมาเน้นเรื่องราวของคนกลุ่มอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนที่ต้องตกอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมในลำดับขั้นต่ำสุดและโดนกดขี่มากที่สุดอย่าง "ทาส" ความคิดเรื่องการเลิกทาสจึงเป็นผลผลิตในแต่ละยุคอย่างชัดเจน ขึ้นอยู่กับว่าใครมีอำนาจมากที่สุดในการกำหนดความหมายของวาทกรรม

เหล่านั้น เมื่อมีวาทกรรมแล้วก็ต้องมีปฏิบัติการทางวาทกรรมด้วยเพื่อให้วาทกรรมนั้นมีฐานที่มั่นที่ชัดเจนและมีพลังอำนาจในการกำหนดคำอธิบายไว้ได้ ความน่าสนใจต่อไปก็คือ อนาคตวาทกรรมว่าด้วยเรื่องทาสและการเลิกทาส ดังกล่าวจะแปลงรูปไปเป็นแบบอื่นอีกหรือไม่ หรือจะยังคงดำรงสถานะนำแบบนี้ต่อไป

References

- Bhumisak, J. (2018). *Chouhm Naa Sak Di Naa Tai*. [The Face of Feudal Thailand]. Bangkok: Thai Quality Books. (In Thai)
- Chantavanich, S. (2008). *Trit Sa Dee Sang Kom Wit Ta Yaa*. [Theory of Sociology]. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (In Thai)
- Eoseewong, N. (1993). *Lat Ti Pi Tee Sa Det Paaw Ra 5*. [Cult of the Ritual of the Father Rama 5]. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Foucault, M. (1988). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage.
- Rapeebhat, A. (1984). *Thai Society in the Early Rattanakosin Period, 1782-1873*. P. Sirisuk, & P. Chatrapolrak (Trans.). Bangkok: Thammasat University and Social Sciences and Humanities Textbooks Foundation. (In Thai)
- Sukpanich, K. (2013). *Taa Nan Daawn Prai*. [Citizens Rank]. Bangkok: Historical Society under Royal Patronage of Princess Maha Chakri Sirindhorn. (In Thai)
- Susayan, A. (2009). *Kwaam Bplian Bplaaeng Kaawng Ra Bop Prai Lae Pon Gra Top Dtaaw Sang Kom Tai Nai Rat Cha Sa Mai Pra Baat Som Dèet Pra Zhun Zhaawm Glau Zhou Yoo Huua*. [Changes in the Public System and Its Impact on Thai Society During the Reign of King Chulalongkorn]. 3rd ed. Bangkok: Srangsan Books. (In Thai)

